

ням адвокати належали до спадкової еліти суспільства. Особливо це можна проілюструвати в період Гетьманщини та XIX – початку XX ст., коли за умов відсутності стану аристократії, адвокати перебирали на себе роль представників народу. Таким чином, значна частина адвокатів займалася не лише адвокатською практикою, але й проводила активну суспільну діяльність щодо захисту прав і свобод українців та відродженню української нації.

Потребує посилення в частині адвокатури і юридична біографістика, віднайдення забутих і невідомих імен українських адвокатів у різні історичні періоди. Також залишається невивченою діяльність українських адвокатів у діаспорі.

Отже, перед дослідниками історії адвокатури постають складні завдання концептуального характеру стосовно термінології, хронологічних рамок та виокремлення сфер діяльності адвокатів, відповіді на які можуть дати тільки віднайдені, в першу чергу рідкісні архівні матеріали, особисті спогади адвокатів.

СУДОЧИНСТВО ТА ІНСТИТУТ ЗАХИСТУ В ДАВНІЙ РУСІ

Блащук Світлана Миколаївна, кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту історії України НАН України

Вивчення у повній мірі сучасного стану того чи іншого юридичного інституту неможливе без ретроспективного дослідження. Кожна наука має свій історичний бік, сучасна юридична думка є також результатом всього попереднього юридичного життя [1, с. 14]. Що стосується зародження інституту адвокатури, то варто згадати досить вдалий вислів російського дослідника С. Гаврилова: «Весь шлях адвокатури на Русі... є визнанням необхідності її існування і одночасно боротьби з нею» [2, с. 22].

Питання про час виникнення інститутів захисту та судового представництва і причини відсутності згадок про них в законодав-

чих актах найдавнішого періоду є одним із найбільш дискусійних. Інститут захисту (юридична допомога) і судове представництво були покликані до життя різними потребами. На Русі інститут захисту виник не як самостійний інститут, а у зв'язку із судовим представництвом; особи, які виконували обов'язки представника, одночасно почали виконувати і роль правозаступників.

Дослідники уже тривалий час доводять, що формування інститутів захисту та судового представництва пов'язане з появою «Правди Руської». Але в самому тексті цього документу інформація про такі явища відсутня. Втім, це не означає, що вони були відсутні і в житті тогочасного суспільства.

Уперше про інститут захисту та інститут представництва згадується в законодавчих актах кінця XIV – початку XV ст. – Псковській та Новгородській судних грамотах (далі – ПСГ і НСГ).

Однак, історикам відома фраза з енциклопедичної праці «Книга дорогих цінностей» (903–925 рр.) арабського географа X ст. Ібн Русте (Абу Алі Ахмад ібн Умар Ібн Русте), яку можна розцінювати як доказ існування у слов'ян у IX ст. зародку інституту захисту прав інших:

«Если же один возбудит дело против другого, то зовет его на суд к царю, перед которым [они] и препираются. Если обе стороны оказываются недовольными приговором [царя], то по его приказанию дело решается на мечех: чей меч острее, тот и побеждает. На этот поединок приходят вооруженные родственники [обеих сторон] становясь [в ряд]. Затем соперники вступают в бой, и кто победит, тот и считается выигравшим дело» [3, с. 49].

Тобто родичі приходили на суд, як захисники, щоб допомогти позивачам. Родичі фактично виконували роль правозахисників і представників на суді поряд зі сторонами судового процесу. З наведеного уривку видно, що автор говорить про «судовий захист», як про справу, що має свою традицію і поширення. Варто зауважити, що відомості про такі судові поединки були характерні для варварських правд.

Ряд дослідників вважають, що пануючий у Давній Русі «принцип особистої явки» не допускав існування судового представництва і інституту захисту. На користь такого твердження наводиться відсутність згадок про ці інститути в давньоруських пам'ятках (договорах з греками, «Правді Руській» і ін.) [4, с. 307]. Але разом з тим, Е. Васьковський, говорячи про інститут захисту, відзначав: «Подібно до інших соціальних інститутів адвокатура не виникає відразу в абсолютно організованому вигляді, а з'являється в житті спочатку у формі незначного зародка, який може за сприятливих умов розвинутиися і досягти пишного розквіту, а при несприятливих чахнути і животіти в глушині» [4, с. 10].

У період роздробленості «Правда Руська» не втратила свого значення. Проте суспільний розвиток диктував зміни, і на певних землях зростає потреба зафіксувати ці зміни у нових нормативно-правових документах. Документи Новгород і Пскова (ПСГ та НСГ) порушують питання, яким не приділена увага в тексті «Правди Руської».

У цих пам'ятках про інститути захисту та представництва говориться як про діючі, і діючі досить тривалий час. Ці інститути виглядають як усталені в суспільстві, зі своїми певними традиціями. Це дає підстави стверджувати, що захист та представництво в ПСГ та НСГ були лише закріплені, а не запроваджені. Згідно із судними грамотами обов'язки судових захисників та представників, окрім родичів позивачів, могли виконувати всі громадяни (НСГ, ст. 15, 18, 19, 32), за винятком осіб, наділених владою. Тобто, окрім природних захисників (головним чином – родичів), з'явилася так звана категорія найманих захисників. Саме з цієї категорії поступово буде виникати інститут професійних захисників та представників.

Отже, у ПСГ судовому представництву приділялась велика увага. Зокрема, встановлено норми заборонного або обмежувального характеру. Наприклад, Ст. 58 ПСГ [5, с. 337] звужувала коло осіб, що мали право на судових представників: жінки, діти, ченці і черниці, люди

похилого віку і глухі, тобто особи, які фізично або за звичаєм не могли бути на суді особисто.

Та ж стаття встановлювала відповідальність осіб, які прагнули «допомогти» в суді – «...а хто опрочнеимет помогать или силой в судебню полезет, или подверника ударит, ино всадите его на дыбу да взять на нем князю рубль, а подверником 10 денег» [5, с. 337]. Наведена цитата свідчить не лише про широкий розвиток інституту «допомоги» в судових справах, але й про гаряче бажання представників надати допомогу і заступництво, і настільки ж гаряче бажання влади заборонити, або, принаймні, обмежити уже розповсюджену традицію.

Ст. 71 ПСГ [5, с. 338] встановила обмеження на кількість справ, які могли вести представники («а одному пособнику одного дни за 2 орудия не тягаться»). Кожен представник не міг вести дві справи в один день.

Крім того, ПСГ встановлювала заборону бути представником особам, наділеним владою (Ст. 68, 69) [5, с. 338]. Можливо, метою цієї заборони поряд з іншим було бажання уникнути тиску на суд з боку влади.

Псковська і Новгородська судні грамоти усунули від участі в суді натовпи родичів, закріпивши за певним колом осіб право (чи обов'язок) висилати за себе представників. Ці документи регламентували випадки обов'язкової особистої присутності на суді (Ст. 70) [5, с. 338].

Таким чином, маємо досить вагомій підстави говорити про зародження у Давній Русі інституту захисту та інституту судового представництва. Звісно, ці інститути перебували на стадії формування і кристалізації. Вони трансформувалися від озброєних натовпів родичів чи прихильників однієї із сторін у суді, не обмежених жодними факторами, окрім сили, до практики, відносно унормованої ПСГ та іншими правничими документами пізнішого періоду.

Джерела та література

1. Мейер Д. И. Русское гражданское право / Под. ред. А. И. Вицына. Изд. 9-е с исправлениями и дополнениями А. Х. Гольстмана. – СПб.: типография М. Меркушева, 1910. – С. 14.
2. Гаврилов С. Н. История адвокатуры в России: генезис и эволюция форм правозаступничества и судебного представительства (XV – начало XX веков). – Череповец, 2009. – С. 22.
3. Ибн Русте. Книга дорогих ценностей // Древняя Русь в свете зарубежных источников: Хрестоматия / Под ред. Т. Н. Джаксон, И. Г. Коноваловой и А. В. Подосинова. – Т. III: Восточные источники. Сост. ч. I – Т. М. Калинина, И. Г. Коновалова; ч. II – В. Я. Петрухин. – М.: Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2009. – С. 49.
4. Васьковский Е. В. Организация адвокатуры. – СПб: типография П. П. Сойкина, 1893. – Ч. 1. Очерк общей истории адвокатуры. – С. 307.
5. Российское законодательство X–XX веков. В 9 т. Т. 1. Законодательство Древней Руси / Под общ. ред. О. И. Чистякова. – М.: Юридическая литература, 1984. – С. 337.

АДВОКАТУРА УКРАЇНИ У XV – І ПОЛОВИНІ XVI СТОЛІТТЯ (на прикладі Волинської землі)

*Ващук Дмитро Петрович, кандидат історичних наук,
науковий співробітник Інституту історії НАН України*

Розвиток правових відносин на українських землях Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ) з другої половини XV ст. набув особливого піднесення. У цей час, а саме у 1440–1441 рр., з'явилися перші письмові судові збірники [1; 5], відомі в історіографії як уставні земські грамоти або обласні привілеї. Це були офіційні законодавчі акти судово-адміністративного, публічно-правового, приватноправового та соціально-економічного характеру, які надавалися верховною владою ВКЛ областям/землям для законодавчого забезпечення внутрішніх відносин. Вони жалувались від імені великого князя литовського з метою визначення характеру відношення області/землі до держави і регламентації взаєм-